

європейських країнах є стимулювання ділової активності населення, його економічної культури, провадження ефективної державної політики господарювання. В Україні для розвитку малого підприємництва доцільними будуть заходи: 1) зменшення податкового тиску на малий бізнес; 2) використання досвіду кооперації малих та великих підприємств; 3) залучення окремих верств населення до ведення підприємницької діяльності, зокрема молоді; 4) надання безоплатних інформаційних послуг під час організації власної справи; 5) удосконалення фінансово-кредитної політики держави в напрямках забезпечення доступу підприємницьких структур до фінансових ресурсів, що надалі сприятиме розвитку малого підприємництва та підвищенню економічної культури та ділової активності населення.

1.2 Державна підтримка підприємництва в умовах адміністративно-територіальної реформи

*Мирна О. В., Сердюк О. І., Аранчій А. А.
Полтавська державна аграрна академія*

В Україні триває процес децентралізації, розпочатий у 2014 році. Нормативно-правовою основою реформи децентралізації стали: Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні^[16], закони України «Про співробітництво територіальних громад»^[17], «Про добровільне об'єднання територіальних громад»^[18] та внесені до Бюджетного і Податкового кодексів зміни щодо фінансової децентралізації. 2020 рік Урядом оголошено роком завершення адміністративно-територіальної реформи. Державна підтримка економічного і соціального розвитку територій на 2020 рік запланована в розмірі 101,9 млрд грн, та в кризових умовах підсилені пандемією підприємства реального сектору економіки також потребують суттєвої фінансової підтримки.

¹⁶ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р, від 01.04.2014 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.09.2020 р.).

¹⁷ Про співробітництво територіальних громад. Закон України № 1508-VII від 17.06.2014 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 21.09.2020 р.).

¹⁸ Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України № 157-VIII від 14.05.2020 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-VIII#Text> (дата звернення: 21.09.2020 р.).

Бавико О.[¹⁹] мету механізму державного регулювання підприємництва бачить у стимулюванні розвитку соціальноефективної підприємницької діяльності, структурно-функціональна модель якого сформована з підсистем організаційно-правового, фінансового, стимулюючого та підтримуючого, контролюючого впливів. Автор, на нашу думку, в цілому доречно розподілив види засобів державного регулювання підприємництва між зазначеними підсистемами. Проте і податкова, і грошово-кредитна, і цінова, і амортизаційна політики як складові підсистеми фінансового впливу можуть виконувати роль підтримки МСП за умови розробки відповідних програмних заходів розвитку МСП. Практичне використання засобу «захист прав» підсистеми організаційно-правового впливу доцільно розмістити на чільному місці серед засобів підсистеми стимулюючого та підтримуючого впливу на МСП. Отже, залежно від конкретизації змісту певний вид регулюючого засобу може одночасно перебувати в двох підсистемах, підсилюючи дієвість механізму державного регулювання підприємства.

У сучасному швидкозмінюваному політико-соціально-економічному середовищі планові заходи з підтримки підприємництва доцільно розмежувати на довго- і середньострокові (за терміном впровадження понад 1 рік) та кризового реагування (поточно-оперативні) на виклики надзвичайних ситуацій, в тому числі на випадок епідеміологічних загроз.

З метою підтримки достатнього для розвитку рівня економічних процесів у державі Офісом реформ Кабінету Міністрів України на платформі Громадської спілки «Центр економічного відновлення» розроблено «Державну програму стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2022 роки», реалізація якої неможлива без фінансової підтримки міжнародних фінансових установ: Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Євросоюзу. Програма підтримки економіки доповнює комплексну програму реформ у державі.

Протягом 2020 р. ЄС надає кредитну підтримку малому та середньому бізнесу (МСБ) для швидкого виходу з кризи як допомогу Україні у боротьбі з коронавірусом та для подолання наслідків пандемії. Близько 80 млн євро Європейська комісія планує виділити в межах першого пакету підтримки. Частина коштів буде спрямована на надання ліквідності малим і середнім

¹⁹ Бавико О. С. Необхідність державного регулювання підприємництва та механізми його здійснення. Ефективна економіка. № 12. 2017. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985> (дата звернення: 21.09.2020 р.).

підприємствам (МСП).

За партнерського сприяння Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) та KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau, Німецького державного банку розвитку), Європейського інвестиційного фонду (ЄІФ) та грантів ЄС в Україні. З 2010 року триває активна фаза реалізації проєктів підтримки МСП (табл. 1).

1. Основні європейські міжнародні програми підтримки малих і середніх підприємств

Назва програми	Термін реалізації, рр.	Примітки
EU4BUSINESS: Мережа центрів підтримки бізнесу в Україні	2016-2020	підвищення конкурентоспроможності та поліпшення доступу до фінансування для українських МСП шляхом надання консультацій та зміцнення потенціалу, а також на підготовку до фінансування від ЄБРР та інших фінансових установ
Європейський фонд для Південно-Східної Європи (EFSE)	2009-2021	сприяння економічному розвитку та процвітання шляхом додаткового сталого фінансування насамперед мікро- та малих підприємств (ММП) та приватних господарств через відповідні місцеві фінансові установи
Жінки у бізнесі	2016-2022	допомога МСП під керівництвом жінок в отриманні доступу до фінансових ресурсів та шоу-халу, необхідних для розвитку
Кредитна лінія ЄБРР - EU4Business	2016-2022	допомагає МСП скористатися можливостями, які пропонують Глибока та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Грузією, Молдовою, Україною та Європейським Союзом. ЄБРР сприяє МСП в отриманні доступу до фінансування інвестицій, передбачених ПВЗВТ, через місцеві партнерські фінансові установи. Він також надає технічну допомогу підприємствам для кращого використання цих інвестицій та підвищення своєї міжнародної конкурентоспроможності.
Механізм прямої підтримки МСП в рамках ПВЗВТ	2014-2024	механізм надання кредитів та грантів ЄС з метою підтримки прямого фінансування МСП. Спрямований на поліпшення доступу до фінансування шляхом надання гарантій та технічної допомоги для збільшення кількості реалізованих проектів, які реалізуються МСП
Механізм фінансування МСП - Етап I	2010-2020	підтримки кредитування МСП через фінансових посередників, підвищуючи доступність до довгострокового фінансування для сектора МСП
Механізм фінансування МСП – Етап II	2016-2030	стимулювання кредитування у місцевій валюті насамперед мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) в Україні, які не заробляють іноземну валюту та не можуть дозволити собі високі витрати на запозичення
Партнерська ініціатива ЄС щодо надання фінансування у місцевій валюті: Європейський фонд для Південно-Східної Європи (EFSE)	2018-2039	сприяє економічному розвитку та процвітання шляхом надання додаткового сталого фінансування, насамперед, мікро- і малим підприємствам (ММП) та приватним домогосподарствам через відповідні місцеві фінансові установи
Програма «Initiative Fast» в рамках ПВЗВТ	2016-2021	надання адресної фінансової та технічної підтримки малим та середнім підприємствам
Створення інституційної інфраструктури фінансового сектору та антикризові механізми	2009-2021	спрямований на відновлення доступу до кредитів для мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) шляхом надання допомоги фінансовим установам, які особливо постраждали від фінансової кризи
Східне партнерство: Готові до торгівлі – ініціатива EU4Business	2017-2020	сприяє МСП у виробництві продукції з доданою вартістю відповідно до вимог міжнародних та європейських ринків, водночас з'єднуючи їх із закупівлями з глобальних виробничо-збутових мереж та ринків, особливо в межах ЄС. В рамках цього процесу допомога вдосконалює внутрішньогалузеві послуги для МСП разом з певними виробничо-збутовими мережами шляхом зміцнення потенціалу місцевих організацій підтримки бізнесу

Джерело: узагальнено за даними [29]

Програми EU4Business спрямовані на надання доступу до

²⁹ Ініціатива Європейського Союзу «EU4Business». URL : <https://eu4business.org/en/programmes> (дата звернення: 20.09.2020 р.).

фінансування МСП, на яких працює не більше 250 осіб, з сумою річного обороту до 50 млн євро за умови роботи на ринку не менше 12 місяців (табл. 2).

2. Європейські міжнародні програми, що діють станом на квітень 2020 р.

Показники	Найменування програми*									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Міжнародний партнер-виконавець	ЄБРР	KfW	ЄІБ	ЄБРР	ЄІБ	ЄБРР	ЄБРР	ЄІФ	FEM	FEM
Грант, млн євро	5	-	5	16	-	13	5,035	-	-	-
Гарантія, млн євро	-	5	-	-	40	-	-	55	Акції С	Акції С
Поліка, млн євро	22	15	60	61	-	62	4	110	67	90
Кількість МСП	206	200	147	151	302	55	59	220	3700	186
Державна фінансова установа – Банки**	А	А Е Л М	А	Б В М	А Г Д Л	А Б	М	А	А Б Е К	А Б В

*1, 2, 3 – Механізми фінансування МСП II; 4 – Програма ПІВЗІТ (Кредитна лінія EU4B); 5 – Програма ЄІБ Initiative East в рамках ПІВЗІТ Вікно гарантій; 6 – EU4B Кредит у національній валюті / ЄБРР ЄС – EFT; 7 – Програма «Жінки у бізнесі»; 8 – Програма Imofin; 9 – Європейський фонд для Південно-Східної Європи (EFSE); 10 – Зелений фонд для зростання (GGF);

**А – ПроКредит банк; Б – ОТП Літінг; В – Укреслібанк; Г – Райффайзен; Д – АТ «Ощадбанк»; Е – Кредобанк; Ж – Агропротеріс; К – Кредитвест Банк; Л – Укргазбанк; М – Банк Львів.

Джерело: дані [2].

Однією з дев'яти пріоритетних реформ Уряду України у 2020 році є забезпечення ефективної підтримки МСБ. Реформу спрямовано на забезпечення доступу МСБ до фінансів, ринків та інфраструктури (ТОВ «Агенція розвитку МСБ», регіональні центри, Офіс розвитку малого і середнього підприємництва при Мінекономрозвитку).

Суб'єктами державної підтримки підприємницької діяльності на регіональному рівні виступають відповідні підрозділи органів місцевої влади, зовнішні (міжнародні) та внутрішні (вітчизняні) громадські організації

Функцію підтримки підприємницької діяльності на обласному рівні Департамент економічного розвитку, торгівлі та залучення інвестицій Полтавської облдержадміністрації виконує через розробку обласної програми розвитку малого і середнього підприємництва (МСП), а також

²¹ Програми, спрямовані на надання доступу до фінансування для малих та середніх підприємств в Україні.
URL : <http://business.ua4business.eu/finances/> (дата звернення: 20.02.2020 р.).

шляхом сприяння формуванню інфраструктури підтримки малого підприємництва. Послідовна реалізація заходів, прописаних у Комплексній програмі розвитку малого та середнього підприємництва у Полтавській області на 2017-2020 рр. [22], покликана створити умови для розвитку підприємницької ініціативи шляхом отримання фінансової підтримки та додаткової освіти, участі у виставкових заходах та конкурсах. На субрегіональному рівні подібні програми розроблені та впроваджуються у соціально-економічне життя муніципалітетів (табл. 3).

Програми розвитку МСП розроблені в рамках укладених Меморандумів про співпрацю між Федерацією канадських муніципалітетів та міськими радами щодо реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» PROMIS. Полтавська міська рада виділила такі пріоритетні напрями діяльності щодо розвитку МСП: покращення середовища для підприємництва і сімейного бізнесу; сприяння МСП у кризовому стані; розробка регуляцій з думкою про МСП; спрощення надання публічних послуг; підтримка МСП, полегшення доступу до закупівель; спрощення доступу до фінансових ресурсів; сприяння подоланню технічних бар'єрів, виходу на міжнародний ринок; підтримка підвищення кваліфікації кадрів та інновацій; сприяння екологізації [23].

Оцінку стану МСП в умовах пандемії провів Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO та Асоціація об'єднаних територіальних громад за допомогою опитування представників місцевого самоврядування. На думку 89,0 % респондентів, МСБ не припинив свою діяльність під час карантину. Разом з тим 55,0 % опитаних очікує появу нових бізнесів, зорієнтованих на дистанційну роботу [24].

²² Комплексна програма розвитку малого та середнього підприємництва у Полтавській області на 2017-2020 роки. Полтавська обласна державна адміністрація: офіційний веб-портал. URL : http://www.adm-poltava.gov.ua/site/default/1164/programa_malogo_pidpriemnictva.pdf (дата звернення: 19.09.2020 р.).

²³ Програма посилення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва м. Полтави на 2018-2022 роки. Полтава, 2018. 26 с.

²⁴ Результати опитування. Наслідок COVID-19 та карантинних заходів для ОТГ. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/12488> (дата звернення: 23.09.2020 р.).

3. Огляд програм розвитку підприємництва, розроблених за участі Проекту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» ПРОМІС

Назва програми	Нормативно-правова підстава для реалізації	Термін реалізації	Мета
Програма посилення конкурентоспроможності МСП м. Маргарида	рішення 37 сесії міської ради 7-го скликання від 18.05.2018 р. № 102	2018-2022 рр.	удосконалення умов ведення підприємницької діяльності та сприяння використанню інструментів розвитку бізнесу
Програма посилення конкурентоспроможності МСП м. Поктави	додаток до рішення 15-ї сесії міської ради 7-го скликання від 24.05.2018 р.	2018-2022 рр.	наповнювати дієві, реалістичні заходи з розвитку конкурентоспроможності МСП
Програма посилення конкурентоспроможності МСП м. Бердянськ	додаток 1 до рішення 53-ї сесії міської ради 7-го скликання	2019-2021 рр.	ефективне виконання програми за рахунок спільних зусиль заінтересованих сторін з реалізації, реалістичності і конкретизації заходів, прозорості і підвітності
Програма посилення конкурентоспроможності МСП м. Долина	рішення міської ради від 30.05.2018 № 1186-38/2018	2018-2022 рр.	посилення конкурентоспроможності МСП м. Долина шляхом покращення інституційних засад ведення бізнесу, а також спрощення доступу до інструментів підвищення ефективності підприємницької діяльності
Програма посилення конкурентоспроможності МСП м. Вінниця	рішення міської ради від 28.04.2017 № 690	2017-2020 рр.	забезпечення умов для посилення конкурентоспроможності місцевих МСП шляхом реалізації Плану заходів, що включає перелік конкретних проєктів для покращення бізнес-клімату, розвитку бізнес-інфраструктури та послуг, доступу до фінансових послугів, посилення співпраці органів місцевого самоврядування, підприємств бізнесу, бізнес-об'єднань щодо спільного впровадження та реалізації політики розвитку підприємництва, а також покращення навичок та вмінь власників та персоналу МСП
Програма розвитку МСП у м. Ладизівні	проєкт	2017-2021 рр.	забезпечення конкурентоспроможності місцевої економіки, покращення бізнес-середовища для МСП і належного добробуту громади через розвиток підприємницької ініціативи, залучення до підприємницької діяльності всіх зацікавлених членів громади та відходу від патеріалізму
Програма розвитку МСП у м. Запоріжжі	рішення міської ради від 30.08.2017 № 45	2017-2021 рр.	сприяння інклюзивному розвитку МСП як найбільш прийнятному у суспільствотворчій перспективі для забезпечення конкурентоспроможності економіки і належного добробуту усіх громадян в умовах безпосередньої близькості Запорізької області до зони конфлікту на сході України.

Джерело узагальнено за даними [25]

²⁵ Програми МСП: Проєкт міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» ПРОМІС. URL : <http://promis.org.ua/ua/promis-programi> (дата звернення: 19.09.2020 р.).

17 березня 2020 року Верховна Рада України (ВРУ) ухвалила Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення корона вірусної хвороби (COVID-19)» № 3220. У висновку Комітету ВРУ з питань фінансів, податкової та митної політики до законопроекту № 3220 від 16 березня 2020 року прописано, що він «направлений на захист як малого, так і великого бізнесу від негативних наслідків, у зв'язку з невикористанням економічного потенціалу ... з метою запровадження податкових та неподаткових пільг, пов'язаних із строком сплати податків, нарахуванням заробітної плати за дні вимушеного простою, термінами подачі податкових декларацій, термінами проведення перевірок, нарахування штрафних санкцій та пені, тощо» [26]. Проте сферами впливу даного закону в основному стануть МСБ та громадяни, а великий бізнес (потужні виробники продуктів харчування, товарів першої необхідності тощо) як об'єкт регулювання даного закону не розглядається.

Дамо відповідь на запитання: «А в чому ж полягають заходи підтримки підприємництва, прописані в Законі України № 3220?», а також проаналізуємо їх наслідки для бізнесу та економіки держави в цілому. На період з 1 березня 2020 року по 30 квітня 2020 року передбачається: тимчасово звільнити від нарахування та сплати єдиного соціального внеску фізичних осіб-підприємців та тих, хто займається незалежною професійною діяльністю (наприклад, науковці, літератори, артисти, художники, освітяни, викладачі, лікарі, приватні нотаріуси, адвокати, арбітражні керуючі, аудиторі, бухгалтері, оцінщики, інженери, архітектори тощо за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем); тимчасово скасувати штрафи та пеню за несвочасну або неповну сплату, несвочасне перерахування ЄСВ, а також несвочасне подання звітності по ЄСВ; скасувати нарахування та сплати земельного податку за ділянки, що використовується в господарській діяльності, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності та податку на об'єкти нежитлової (комерційної) нерухомості, які перебувають у власності фізичних та юридичних осіб. Відсутність протягом двох місяців плати за землю (земельного податку та орендної плати за земельні ділянки) зазначеної вище та податку на нерухоме майно призведе до зменшення дохідної частини місцевих бюджетів, тому бажано було б у законі № 3220

²⁶ Висновки до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 16.03.2020 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.l.c1.rada.gov.ua/pls/csweb2/webproc4_1?pr3511=68402 (дата звернення: 02.04.2020 р.)

паралельно із підтримкою МСП прописати надання компенсаційних дотацій з державного бюджету на покриття відповідних втрат доходів місцевих бюджетів.

Реалізація перших двох зазначених заходів підтримки підприємництва матиме негативний вплив на наповнюваність Пенсійного фонду України, оскільки ЄСВ є основним джерелом надходження фінансових ресурсів до Пенсійного фонду. Надання соціальних послуг та виплата матеріального забезпечення застрахованим особам у разі настання страхового випадку також залежить від безперебійної сплати ЄСВ. Тому державі для належного функціонування системи необхідно визначити і забезпечити додаткові джерела дофінансування відповідних фондів.

30 березня 2020 року ВРУ внесла зміни у законодавство^[27] щодо пільгового періоду сплати податку на нерухомість та плати за землю, скоротивши його вдвічі. Ці податки надходять до місцевих бюджетів і бюджети міст, селищ, сіл, об'єднаних територіальних громад можуть бути недофінансовані через скорочення доходів від їх сплати. За оцінкою Асоціації міст України^[28] щомісячні суми втрат бюджетів міст від недоотримання податків очікуються на рівні 3,2 млрд. грн. Органи місцевого самоврядування отримали досить велике додаткове організаційно-управлінське, матеріальне, фінансове навантаження при боротьбі з наслідками пандемії. Оскільки об'єднані територіальні громади (ОТГ) в умовах децентралізації стають базовою одиницею місцевого самоврядування, то для органів влади ОТГ важливо розробити модель ефективної фінансової діяльності в умовах пандемії.

Видатки на протипандемічні заходи можна проводити за рахунок фінансових ресурсів, передбачених у місцевих цільових програмах у таких сферах інфраструктури і життєдіяльності ОТГ: охорона здоров'я, благоустрій населених пунктів, цивільний захист від наслідків надзвичайних ситуацій та їх запобігання, соціальний захист населення. Кошти можна спрямувати на фінансову підтримку функціонування первинної ланки охорони здоров'я (наприклад, центрів первинної медико-санітарної допомоги, окремих амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів). Також можна провести дезінфекцію територій та будівель, забезпечити населення гігієнічними засобами, засобами індивідуального захисту (захисні рукавички, респіратори FFP3/FFP2), термометрами та

²⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019): Закон України від 30.03.2020 р. № 3275. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.ua/ua.gov.ua/frsf/frsfweb2/actdoc4_17pr3511-68479 (дата звернення: 02.04.2020 р.)

²⁸ Асоціація міст України: офіційний сайт. URL: <http://www.amc.org.ua/> (дата звернення: 02.04.2020 р.)

дезінфікуючими засобами. Витрати ОТГ понесуть за рахунок реалізації діючих програм та відсутніх у поточному бюджетному періоді програм, але місцева рада може їх розробити і затвердити у зв'язку з необхідністю виконання протипандемічних заходів.

«Асоціація ОТГ констатує, що органи місцевого самоврядування ... взяли на себе всю повноту відповідальності за здійснення всіх заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19). Органи ОТГ витратили сотні тисяч гривень..., які не були заплановані під час формування і затвердження місцевих бюджетів, на надання допомоги закладам охорони здоров'я для закупівлі обладнання та засобів захисту медичного персоналу, закупівлю дезінфікуючих засобів та апаратів для органів влади, центрів надання адміністративних послуг, об'єктів соціальної інфраструктури ...»^[29].

На нашу думку, доцільно розширити перелік заходів державної підтримки підприємництва, продовжити термін заходів підтримки до кінця 2021 року, оскільки МСП потрібен адаптаційно-перехідний період для відновлення фінансово-економічного стану до передкарантинного рівня.

З іншого боку внесені зміни до податкового законодавства призвели до втрат місцевих бюджетів від надходжень податків (плати за землю, податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки). Внесення таких змін до Податкового кодексу тощо згідно статті 103 Бюджетного кодексу України повинно відшкодовуватися шляхом надання додаткового фінансування (дотацій) з державного бюджету до місцевих бюджетів.

1.3 Значення технологій прийняття управлінських рішень в сучасних умовах ризику

Тарануха О. М.

Національний транспортний університет

Практична господарська діяльність автотранспортних підприємств пов'язана з численними ризиками, ступінь впливу яких на результати цієї діяльності істотно зростає за умови, якщо в процесі прийняття управлінських рішень менеджери не прагнуть нейтралізувати виниклі ризики, знизити рівень їхнього впливу на якість прийнятого рішення.

²⁹ Асоціація ОТГ: офіційний сайт. URL: <https://asotad.org/> (дата звернення: 25.09.2020 р.)